

ГАННА САКОВІЧ

Беласток

АСАБЛІВАСЦІ ТВОРЧАЙ СІСТЭМЫ МІКАЛАЯ ГАЙДУКА
Ў АПАВЯДАННІ НЕКТАРЫЙ

Творы Міколы Гайдука ўяўляюць сабой займальнае падарожжа ў гістарычную даўніну высунутых найдалей на захад этнічных беларускіх зямель. Гэты пісьменнік-гісторык Падляшша паставіў сабе за мэту напісаць праўдзівую гісторыю сваёй Радзімы і рэалізаваў сваю задуму ў самых розных жанрах.

Мікола Гайдук нарадзіўся 29 траўня 1933 года ў вёсцы Кабылянка Беластоцкага павета. Як і шмат хто распачаў свой творчы шлях з паэзіі. Менавіта вершамі на старонках тыднёвіка „Ніва” дэбютаваў ён у 1957 годзе. Пісьменнік з’яўляецца аўтарам зборнікаў аповяданняў: *Аб чым шуміць Белавежская пушча* (Беласток, 1982), *Трызна* (Мінск, 1991), рамана *Паратунак* (Мінск, 1993), кніг *Белавежскія быліцы і небыліцы* (Мінск, 1996) і *Легенды Беласточчыны* (Беласток, 1997). Мікола Гайдук сабраў і апрацаваў *Песні Беласточчыны* – гэты салідны том пабачыў свет у акадэмічным выдавецтве ў Мінску (1997).

Так як кніга жыцця пісьменніка закрылася назаўсёды 2 верасня 1998 года, можна гаварыць пра яго творчасць як цэласны феномен. Трэба адзначыць, што менавіта вусная народная творчасць, фальклор сыграў значную ролю ў станаўленні творчай індыўідуальнасці Мікалая Гайдука. Пачынаў Мікола Гайдук з асэнсавання фальклору. Яго творчая біяграфія, выразна сведчыць аб эвалюцыі ад збірання, апрацоўкі паданняў, легендаў (*Аб чым шуміць Белавежская пушча*) да стварэння мастацкай мадэлі мінуўшчыны (*Трызна, Паратунак*). Можна сказаць, што праз народную творчасць мастак ідзе да ўсведамлення нацыянальнага, адметнага для кожнага народа, і ўрэшце прыходзіць да духоўнага,

вечнага. Акрэсліваюцца тут пэўныя перыяды творчай эвалюцыі пісьменніка.

Слушным падаецца меркаванне Алеся Пашкевіча, што: „Ажно да другой паловы XIX стагоддзя асноўнай формай захавання беларускай «гістарычнай памяці» (літаратурнай і філасофскай) былі вусная народная творчасць (казкі, легенды, паданні, быліцы) ды – яшчэ ў эпоху сярэднявечча – летапісы, хронікі, казанні, жыцці. Беларуская гістарычная проза пачыналася напрыканцы XIX – на досвітку XX стагоддзяў з апрацоўкі легендаў, паданняў, быліцаў, з мініяцюр і апаবাদанняў (творы К. Каганца, Ядвігіна Ш., В. Ластоўскага і інш.)¹. Як бачым, развіццё творчай індывідуальнасці Міколы Гайдуга ў мініяцюры своеасабліва паўтарае шлях станаўлення аднаго з найважнейшых літаратурных жанраў, а менавіта гістарычнай прозы.

Апаваданне „Нектарый” – адзін з твораў, у якім Мікола Гайдук заглядае ў сховы памяці заходніх зямель беларускай мінуўшчыны. Пісьменнік засяроджваецца на адным з гарызантальных адрэзкаў агульначалавечай вертыкалі.

Варта ўзгадаць пра важныя сацыяльна-палітычныя і культурна-гістарычныя змены ў жыцці Беларусі гэтага перыяду. Шаснацатае стагоддзе ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага, па сутнасці сваёй справядліва называецца „залатой парой”. Гэта на старабеларускую мову – дзяржаўную мову буйной тагачаснай дзяржавы пераклаў Францыск Скарына *Святое Пісанне*, а таксама выдрукаваў сваю працу для „люду паспалітага” ў Празе чэшскай. У патрыятычнай паэме *Песня пра зубра* Мікола Гусоўскі таленавіта ўславіў сваю айчыну і заклікаў еўрапейскія народы да яднання ў барацьбе з ісламам. Назаўсёды засталіся ў гісторыі Беларусі імёны рэфарматараў Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага. Эпоха Адраджэння ў Беларусі вырашала сур’ёзныя духоўныя, культурныя задачы. Актыўна ўзводзіліся гэтым часам святыні розных канфесій.

Супрасльскі манастыр – адна са слаўных старонак беларускай духоўнасці на заходніх землях. У 1498 г. ваявода наваградскі і маршалак Вялікага княства Літоўскага Аляксандр Хадкевіч разам са смаленскім архіепіскапам Іосіфам Солтанам фундавалі манастыр у Гарадку. Аднак бурлівае свецкае жыццё, сканцэнтраванае вакол гарадоцкага замка, а таксама знаходжанне Гарадка на гандлёвым шляху замінала ма-

¹ А. Пашкевіч, *Зваротныя дарогі. Проза беларускай эміграцыі XX стагоддзя*, Беласток 2001, с. 53.

нахам, які прыйшлі з Кіева-Пячорскай Лаўры, у іх патрэбе засяроджання на духоўных пошуках. Прабыўшы два гады ў Гарадку, манахі папрасілі ў фундатараў дазволу перасяліцца ў іншую, больш спакойную ваколіцу. Згодна легендзе, пасля атрымання згоды яны кінулі на ваду ракі Супрасль драўляны крыж і пайшлі следам за ім па беразе ракі. Крыж той затрымаўся ў 35 кіламетрах ад Гарадка, а ў 16 кіламетрах ад Беластока, у мясцовасці Сухі Грод, у сучасным Супраслі, дзе манахі пабудавалі малую царкву, прысвечаную Іаану Евангелісту а таксама – сціплы кляштарны будынак, у якім было звыш дзесяці келляў. Такім чынам была заснавана Супрасльская Лаўра. Эрэкцыйны акт пацвердзіў кароль Аляксандр Ягелончык.

Апавяданню Міколы Гайдука папярэднічае эпіграф-цытата з *Хронікі Супрасльскай лаўры*: „Пабудова Дабравешчанскага храма ў Супраслі была закончана ў 1510 годзе. У 1557 годзе яго аздобілі фрэскавым роспісам вандроўныя мастакі на чале з сербіном Нектарыем-малером”². Лапідарнымі штрыхамі пададзена тут уласна фабула твора. Письменнік напоўніць яе канкрэтыкай чалавечых галасоў, пачуццяў, лёсаў, правёўшы своеасаблівую вобразную рэканструкцыю мінулага.

Тэмай апавядання з’яўляецца лёс праваслаўя і лёс сербскага манаха-іканапісца. Твор пачынаецца з таго, як архімандрыт супрасльскага манастыра Сергій Кімбар і ваявода Вялікага княства Літоўскага Рыгор Хадкевіч любуюцца працай манахаў-іканапісцаў. Хаця роспісам храма займаецца некалькі асоб, аўтар засяроджвае ўвагу на адным з іх, імя якога ўзгадваецца ў эпіграфе. Ваявода, які з-за дзяржаўных абавязкаў рэдка заязджаў у свае ўладанні на Падляшшы і цяпер быў таксама праездам, пасля вячэры запрашае да сваёй келлі Нектарыя і архімандрыта Сергія. І вось тут сербскі манах расказвае пра здзекі над яго суайчыннікамі магаметанскіх турак ў час іхняга стогадовага панавання на Балканах. Праваслаўныя сербы нават за дробную правіннасць плацілі сваёй галавой або ішлі ў ясыр – у вечную няволю. Потым манах пераходзіць да апавядання пра свой асабісты, таксама пакручасты лёс. Змалку праяўляў Нектарыі схільнасць да малявання. Маці яго памерла рана. Ягонага ж бацьку, муляра, туркі прымусілі ехаць на работу ў Сіноп. І так хлопец застаўся цалкам круглым сіратою. Яго прыгарнуў царкоўны стараста, які, заўважыўшы здольнасці Нектарыя да малявання, аддаў падлетка на вучобу мастакам. Калі іканапісцы закончылі распісваць даўнюю цэркаўку, яе прыйшоў аглядзець турэцкі ўраднік-бей.

² *Беларускія пісьменнікі Польшчы. Другая палова ХХ стагоддзя*, Мінск 2000, с. 314.

Магаметанцу так спадабаліся роспісы, што ён захацеў гэтаксама ўпрыгожыць свой гарэм, каб зрабіць прыемнае сваім маладым сербскім наложніцам. Ацаніўшы сітуацыю, святар параіў іканапісцам не губіць сваіх хрысціянскіх душ і ісці на святую гару Афон у сербскі Хіландарскі манастыр.

Нектарый – творчая асоба, характар з рамантычнымі рысамі. У час свайго побыту ў Хіландарскім манастыры, ён любіў хадзіць па хрыбтах афонскіх гор і ўглядацца ў мора. Тады яму здавалася, што хвалі Эгейскага мора хочуць скрышыць і праглынуць прыбрэжныя скалы. Герой параўноўвае ў маналогу гэтую прыродную стыхію з турэцкай навалай на праваслаўныя землі. „Што ж ты значыш, квольская лапінка хрысціянства, у гэтым моры магаметанскага засілля?! – звяртаецца ён да Афонскай манаскай рэспублікі. – Цябе ўсяго пяцьдзесят вёрст удоўжкі і паўварсты ўшыркі. Церпіць цябе крыважэрны султан толькі да таго часу, пакуль не апусцелі ад золата патайныя кладоўкі манастыроў і ты штогод адпраўляеш у Істамбул непасільную даніну, якой адкупляешся ад непазбежнай пагібелі. А што ж будзе з табой, калі не стане ў кладоўках золата? Ці ўратуешся?”³.

Лёс хрысціян – гэта суцэльнае цярпенне, непазбежныя трагедыі, страты. Нектарыя апаноўвае трывога і жах за будучыню праваслаўя. Няшчасце, якое спаткала яго Радзіму, абвастрыла ў ім патрыятызм, духоўныя якасці характару. Нектарый мог бы жыць сытна, у дастатку, не ведаючы, што такое матэрыяльная нястача. На той час ён мог зарабляць немалыя грошы. Напрыклад, захаваўся наступны запіс, зроблены архімандрытам Сергіем Кімбарам: „Сербіну Нектарыю малерю за Деисусец теплое церкви дано 6 коп грошей, а золото церковное. За две святости, што он же робил, трех преподобных, 9 коп грошей, а золото церковное”⁴. Па тым часе гэта была вялікая сума. Аднак Нектарый бескампрамісны, верны свайму мастакоўскаму прызначанню, абірае іншы шлях жыцця. Менавіта духоўнасць з’яўляецца галоўнай, сутнаснай рысай характару тытульнага вобраза апавядання Міколы Гайдуга.

Пасля заканчэння работ у Хіландарскім манастыры група іканапісцаў распадаецца. Адзін вяртаецца ў родную Сербію, другі спадзяецца знайсці шчасце ў Італіі, куды накіроўваецца разам з гандлярамі. Нектарый працуе пры роспісе рускага манастыра на Афоне. Ігумен, высока ацаніўшы талент манаха, раіць яму падацца ў Супрасльскі манастыр,

³ Тамсама, с. 318.

⁴ *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*, Вильна 1870, т. IX, с. 42.

які знаходзіцца на землях Вялікага княства Літоўскага. І вось такім чынам мастак апынуўся ў Супраслі, які на той час быў пад добрай апекай мясцовых уладаў. Сам архімандрыт Сергій Кімбар пра жыццё манастыра ў апавяданні гаворыць: „Жывём мы тут за вашай міласцю, не спазнаўшы, як тая нястача і выглядае...”⁵. У Супраслі Нектарый працаваў да сярэдзіны зімы. Потым накіраваўся на Афон.

Вобраз сербскага іканапісца, які рабіў роспісы ў супрасльскім храме з’яўляецца сімвалам еднасці праваслаўя. Нектарый, галоўны герой, яму пад сорок гадоў. Аўтар апісвае яго як чалавека высокага росту, чорнавалосага. Сам герой прызнае, што ён апантаны прагай ствараць⁶. У яго вялікі талент у руках. Кожны хто аглядае яго працу, любуецца ягоным творам. Зарабляць на жыццё прыходзілася яму маляваннем: – іконаў для храмаў, партрэтаў для ўладальнікаў шляхецкіх двароў.

Кампазіцыя апавядання Нектарый кальцавая – першы яго і перадапошні абзац пачынаецца тымі самымі словамі, толькі з карэктывай на амаль чатыры стагоддзі: „Вочы святых глядзяць з дакорам і ласкава, асуджаюць і заклікаюць, з усеабдымнай мудрасцю дзівуюцца чалавечым благім учынкам, патрабуюць пакаяння і абяцаюць адпушчэнне грахоў.” Па гэтых словах у першым абзацы ідзе расказ пра падзеі ў XVI стагоддзі, а ў перадапошнім наступае сумяшчэнне розных часавых планаў і дзеянне пераносіцца ўжо ў XX стагоддзе.

Гэты твор Міколы Гайдуга пабудаваны на аснове двух канкрэтных-гістарычных фактаў: роспіс фрэскамі Дабравешчанскага храма ў Супраслі ў 1557 годзе і знішчэнне гэтага храма фашыстамі ў 1944 годзе. Аднак можна гаварыць тут пра адзінства часоў – іконы належаць Вечнасці. Так у 1944 годзе фашысты пасягаюць на самую Вечнасць.

У апавяданні дзейнічаюць гістарычныя персанажы (іканапісец Нектарый, архімандрыт Сергій Кімбар, ваявода віцебскі – уладальнік маёмасцей гарадоцкіх і заблудаўскіх Рыгор Хадкевіч), разглядаецца гістарычная праблематыка (узнікненне супрасльскага манастыра і роспіс Дабравешчанскага храма, потым разбурэнне яго); часава-прасторавы кантынуум апавядання ствараецца выкарыстаннем гістарычнага каларыту.

Пра лёс іконаў з супрасльскага манастыра, пасля зруйнавання ў 1944 г. свет пачуў, калі польскія рэстаўратары паміж 1964 і 1966 гг.

⁵ *Беларускія пісьменнікі Польшчы. Другая палова XX стагоддзя*, Мінск 2000, с. 317.

⁶ Тамсама, с. 319.

агледзелі руіны манастыра і склалі фрагменты фрэсак. У Беластоку была арганізавана выстава рэшткаў старадаўняга жывапісу, выпушчаны каталог, што і абудзіла цікавасць да спадчыны Нектарыя.

Можна сказаць, што апавяданне Нектарыў з'яўляецца пафасным усхваленнем чалавека, які ўпрыгожыў сваёй працай храм. Аўтар паказвае, што для роспісу святыні патрэбны вялікі талент генія і яго кропатлівая праца праз доўгі час, а каб знішчыць – дастаткова аднае секунды. На жаль, духоўныя каштоўнасці, здабыткі сусветнай культуры інтэнсіўна нішчацца новымі Герастратамі і ў наш час.